

PAŃSTWOWE MUZEUM ARCHEOLOGICZNE
W WARSZAWIE

BULETTIN
ARCHÉOLOGIQUE
POLONAIIS

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE LXXVI

VARSOVIE 2025

WARSZAWA 2025

**WIADOMOŚCI
ARCHEOLOGICZNE
LXXVI**

REDAKTOR NACZELNY
EDITOR IN CHIEF

DR WOJCIECH BRZEZIŃSKI

SEKRETARZ REDAKCJI
MANAGING EDITOR

DR HAB. JACEK ANDRZEJOWSKI

CZŁONKOWIE REDAKCJI
EDITORS

GRAŻYNA ORLIŃSKA, RADOSŁAW PROCHOWICZ, KATARZYNA WATEMBORSKA-RAKOWSKA

RADA NAUKOWA
SCIENTIFIC ADVISORY BOARD

PROF. DR HAB. WOJCIECH NOWAKOWSKI (Uniwersytet Warszawski, Instytut Historii Sztuki),
PROF. DR AUDRONĖ BLIUJENĖ (Klaipėdos universitetas, Baltijos regiono istorijos
ir archeologijos institutas), PROF. DR HAB. CLAUS VON CARNAP-BORNHEIM (Schleswig),
PROF. DR HAB. JERZY MAIK (Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk),
PROF. DR HAB. DIETER QUAST (Leibniz-Zentrum für Archäologie / Zentrum für Baltische
und Skandinavische Archäologie, Schleswig), PROF. DR HAB. PAWEŁ VALDE-NOWAK
(Uniwersytet Jagielloński, Instytut Archeologii)

CZASOPISMO RECENZOWANE ♦ PEER-REVIEWED JOURNAL

TLUMACZENIA
TRANSLATION

KINGA BRZEZIŃSKA
JACEK ANDRZEJOWSKI

KOREKTA
PROOF-READING

AUTORZY, KATARZYNA WATEMBORSKA-RAKOWSKA

SKŁAD I ŁAMANIE
LAYOUT

JRJ

RYCINA NA OKŁADCE
COVER PICTURE

Brązowy napierśnik kultury pomorskiej, ze zbiorów PMA.
Oprac. graf. TOMASZ RAKOWSKI (na podstawie fotografii Romana Sofuła)
Bronze pectoral of the Pomeranian Culture, from the PMA collection.
Graphics: TOMASZ RAKOWSKI (based on a photograph by Roman Sofuł)

© Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, 2025
© Autorzy, 2025

Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie jest jednostką organizacyjną
Samorządu Województwa Mazowieckiego

ADRES REDAKCJI
EDITORIAL OFFICE

Państwowe Muzeum Archeologiczne, ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa
tel.: +48 (22) 5044 841, +48 (22) 5044 813; fax: +48 (22) 831 51 95
e-mail: j.andrzejowski@wiadomosci-archeologiczne.pl

STRONA WWW
HOME PAGE

<http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl>
<http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/en>

TOMY ARCHIWALNE
ARCHIVAL ISSUES

<http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/Archiwum>
<http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/Archive>

ISSN

0043-5082

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE LXXVI (2025)

SPIIS TREŚCI
CONTENTS

MISCELLANEA / MISCELLANEA

- MIROŚŁAWA ANDRZEJOWSKA O dwóch napiersnikach kultury pomorskiej –
historia prawdopodobna, choć nieoczywista 3
About two Pomeranian Culture Pectorals – A Probable, Though Not Obvious, Story
- ERDMUTE SCHULTZE Selected Cremation Graves from the Voitenki Graveyard
MIKHAIL LYUBICHEV An Archaeological and Anthropological Analysis for the Reconstruction
TETYANA SLOBODYAN of Social Structure 31
*Wybrane groby ciałopalne z cmentarzyska z późnego okresu wpływów rzymskich
w miejscowości Voitenki (wschodnia Ukraina): analizy archeologiczne i antropologiczne
w celu rekonstrukcji struktury społecznej*

MATERIAŁY / MATERIALS

- DARIUSZ KRASNODĘBSKI Od obozowisk z epoki kamienia do nowożytnego cmentarza –
HANNA OLCZAK stanowisko 3 w Koźlikach, pow. hajnowski jako przykład
TOMASZ BOROŃ wielofazowego osadnictwa nad Narwią 71
ADAM WAWRUSIEWICZ *From Stone Age Encampments to a Modern Cemetery: Site 3 at Koźliki, Hajnówka County,
as an Example of Multi-stage Settlement by the Narew River*
- JOANNA CICHOŃSKA Badania powierzchniowe na cmentarzysku szkieletowym
w Żukowie, woj. mazowieckie 111
Surface Surveys at the Inhumation Cemetery at Żukowo, Mazowieckie Voivodeship

ODKRYCIA / DISCOVERIES

- GRAŻYNA ORLIŃSKA Para nagolenników stanomińskich z Wielgolasu Duchnowskiego, pow. miński 145
A Pair of Stanomin-type Anklets from Wielgolas Duchnowski, Mińsk Mazowiecki County
- JOANNA ŻAGÓRSKA-TELEGA Emaliowana prowincjonalnorzymska zapinka tarczowata z Gnojna, pow. buski 153
DANIEL CZERNEK *Enamelled Provincial Roman Disc Brooch from Gnojno, Busko-Zdrój County*
- ANDRZEJ KOKOWSKI Grób wojownika kultury przeworskiej z Rzeszowa-Zalesia
(przyczynek do badań kultury przeworskiej w Małopolsce Wschodniej) 162
*Grave of a Warrior of the Przeworsk Culture from Rzeszów-Zalesie
(Contribution to the Research of the Przeworsk Culture in Eastern Lesser Poland)*

POLEMIKI / DISPUTE

ANDRZEJ KOKOWSKI

Etyka i estetyka w dyskusji naukowej
Ethics and Aesthetics in Scientific Discourse

177

WYKAZ SKRÓTÓW / ABBREVIATIONS

187

ANDRZEJ KOKOWSKI

GRÓB WOJOWNIKA KULTURY PRZEWORSKIEJ Z RZESZOWA-ZALESIA
(PRZYCZYNEK DO BADAŃ KULTURY PRZEWORSKIEJ W MAŁOPOLSCE WSCHODNIEJ)GRAVE OF A WARRIOR OF THE PRZEWORSK CULTURE FROM RZESZÓW-ZALESIE
(CONTRIBUTION TO THE RESEARCH OF THE PRZEWORSK CULTURE IN EASTERN LESSER POLAND)

Abstract: *The grave of a warrior from Rzeszów-Zalesie is known from the literature, albeit with an incomplete presentation of its inventory. Of particular note is the presence of five or six uncovered spurs. More than one pair of grave spurs has been recorded in the Barbaricum at 20 burial grounds. The following three questions have been posed for consideration: firstly, that the greater number of spurs indicates that some were intended for parades, while the others were utilised for daily life; secondly, that they document a position in the military hierarchy; and thirdly, that, with regard to the grave from Rzeszów-Zalesie, the spurs may document a military alliance of lower-level elites. The conclusion of such an alliance is marked by the presentation of a pair of 'their' spurs to the superior, thus signifying the culmination of the ceremony. This approach was adopted for the significant number of spurs in the 'royal' tomb from Mušov.*

Słowa kluczowe: *kultura przeworska, obrządek pogrzebowy, ostrogi, hierarchie militarne*

Keywords: *Przeworsk Culture, burial rites, spurs, military hierarchies*

WSTĘP

Problematyka osadnictwa ludności kultury przeworskiej w południowo-wschodniej Polsce – czyli na terytorium rozciągającym się na południe od Rostocza do wysokości Karpat, generalnie odpowiadające środkowemu i górnemu dorzeczu Sanu – godna jest szczególnej uwagi. Nie chodzi tutaj bynajmniej o fakt, że powiązana z szeroko rozumianymi plemionami wandaliskimi, archeologiczną nazwę przyjęła od cmentarzyska w Gaci koło Przeworska¹, ale o złożone dzieje tej kultury, będące wynikiem nierównomiernego chronologicznie i regionalnie osadnictwa tej ludności na tak zakreślonym obszarze². Każde nowe znalezisko i odkrycie jest niezwykle istotne dla oceny poprawności dotychczasowej wiedzy o kulturze przeworskiej i przynosi nowe podstawy do jej korygowania³. Warto jednak przyrzeć się również odkryciom starszym, które niekiedy publikowano z niepełnymi informacjami lub w sposób, który dzisiaj nie pozwala na pełne ich wykorzystanie. Podejmę próbę potwierdzenia słuszności postawionych wyżej tez analizując jedno ze znalezisk obecnych od dziesiątek lat w literaturze – z Rzeszowa-Zalesia.

¹ A. KOKOWSKI 2003a, 41–42; 2004a, 4–5.

² A. KOKOWSKI 2001; 2005b.

³ A. LASOTA-KUŚ, S. STEMPNIAK-KUSY 2019; J. BULAS, P.N. KOTOWICZ, M. OKOŃSKA 2019; A. KOKOWSKI 2025.

GRÓB Z RZESZOWA-ZALESIA

W zbiorach Muzeum Okręgowego w Rzeszowie znajduje się interesujący zespół przedmiotów, opisany jako pochodzący z grobu ciałaopalnego z Zalesia (aktualnie dzielnica Rzeszowa), zlokalizowanego w pobliżu tamtejszej cerkwi (ul. Zelwerowicza). W ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski nadano mu nr 93 (104-76/7)⁴. Odkryty został w trakcie badań ratowniczych przeprowadzonych w roku 1955 przez Józefa Janowskiego⁵, który sugerował, że grób znajdował się pod nasypem kurhanu (wówczas oznaczonego jako Zalesie stan. 1). Do tej pory doczekał się on jedynie wzmianek o zróżnicowanej szczegółowości⁶. Unikatowy charakter tego zespołu, jak również ogólnie niewielka liczba stanowisk sepulkralnych z obszaru

⁴ S. CZOPEK 1995, 39 nr 93.

⁵ Sylwetkę i dokonania dr. Józefa Janowskiego zawdzięczamy publikacji SYLWESTRA CZOPKA (2018, 188–189).

⁶ M. ALEKSIEWICZ 1958, 50 – ten zapis w brzmieniu: *Z grobu pochodzącego z okresu rzymskiego wykopano żelazne umbo, nożyk, ostrogi, fragment fibuli, przetopione szkło i kilka przedmiotów trudnych do określenia zaważył na wszystkich następnych odniesieniach* (por. J. WIEŁOWIEJSKI 1960, 395 nr 1573; A. GRUSZCZYŃSKA 1994, 19 ryc. w dolnym prawym rogu; S. CZOPEK 1995, 22, ryc. 15; S 1999, 170; pełen inwentarz zespołu – patrz A. KOKOWSKI 2003b; 2004b).

południowo-wschodniej Polski⁷, wręcz nakazuje jego pełną publikację i analizę.

Według pierwszej z notatek dotyczących tego znaleziska w grobie miano znaleźć żelazne umbo, nożyk, ostrogi, fragmenty fibuli, przetopione szkło i kilka innych nieokreślonych przedmiotów. Inny obraz znajdujemy w najnowszym dokumencie zatytułowanym *Wykaz stanowisk zebranych dla dokumentu „Gminny Program Opieki nad Zabytkami m. Rzeszowa na lata 2013–2016”*⁸, gdzie zapisano: *Grób ciałopalny w postaci popielnicy ze spalonymi kośćmi oraz wyposażeniem w postaci umba, ostrogi, noża i frg. fibuli; kurhan może być w przyszłości zniwelowany przez stopniową orkę; Stanowisko wpisane do rej. zabytków pod nr A-473; dawniej znane jako stan. Zalesie 1; Baudania ratownicze w 1955 r.*

Po weryfikacji w zbiorach Muzeum Okręgowego w Rzeszowie okazało się, że w stosunku do aktualnego stanu posiadania tej placówki w cytowanych wyżej wykazach istnieją istotne rozbieżności. Pominięto w nich kilka przedmiotów, natomiast w magazynach muzeum nie ma popielnicy, która wzmiankowana jest w gminnym programie opieki nad zabytkami; nie wszystkie znaleziska zinterpretowano poprawnie.

Znajdujący się w zbiorach rzeszowskich zbiorów przedmiotów przypisanych odkryciu tworzą następujące elementy⁹: 1. Zgniecione i następnie złożone wpół wzdłuż osi kolca umbo żelazne (najprawdopodobniej wys. 150 mm) z masywnym, tępo zakończonym kolcem z rowkiem dookoła wierzchołka (wys. 92 mm), stożkową pokrywą (wys. 41 mm), niskim cylindrycznym kołnierzem (średn. 104 mm, wys. 14 mm) oraz wąskim brzegiem (szer. ok. 13,3 mm), najprawdopodobniej z trzema otworami do nitów (Ryc. 1:a). 2. Para ostróg żelaznych z asymetrycznym kabłąkiem poszerzonym u wierzchołka i uformowanym daszkowato, zakończonym małymi guzikowatymi zaczepami; z hakową wypustką na górnej stronie kabłąka przy masywnym, dwustożkowym i wielobocznie profilowanym kolcu; jeden z egzemplarzy pozbawiony jest kolca (Ryc. 2:f) drugi ma odłamane ramię kabłąka (Ryc. 2:a); rozpiętość kabłąka 100 mm, wys. ostróg ok. 85 mm. 3. Dłuższa (?) część kabłąka asymetrycznej (?) żelaznej ostrogi o daszkowatym przekroju z guzikowym zaczepem, silnie odkształcona w ogniu; zach. długość 71 mm (Ryc. 1:b). 4. Fragment żelaznej ostrogi z daszkowato ukształtowanym kabłąkiem, zaczepem przy stożkowym, wielobocznie profilowanym i uniesionym do góry niskim kolcu; zach. długość 55 mm (Ryc. 1:c)¹⁰. 5. Fragment kabłąka żelaznej ostrogi z guzikowatym zaczepem; zach. długość 42 mm (Ryc. 2:b). 6. Silnie skorodowany przedmiot żelazny (wys. ok. 54 mm) – najprawdopodobniej dwustożkowy, masywny kolec ostrogi, z przyspojonymi wraz z tlenkami żelaza przepalonymi kośćmi, bryłkami

gliny i fragmentem igły brązowej (Ryc. 2:d). 7. Imacz żelazny z łódkowatym uchwytem i z niewyodrębnionymi prostokątnymi płytkami zaopatrzonymi w pojedyncze otwory do nitów; długość ok. 180 mm, szer. 21–23 mm (Ryc. 1:d), na jednej z płyt czytelne są ślady po przylegającym doń niegdyś podłużnym wąskim przedmiocie. 8. Fragmenty żelaznego noża z najprawdopodobniej obustronnie wyodrębnionym trzpieniem do rękojeści; długość nie mniejsza niż 148 mm (Ryc. 2:h). 9. Dwudzielna sprzączka żelazna z D-kształtną ramą, z osią zakończoną profilowanymi nakładkami, zaopatrzona w małą prostokątną skuwkę; długość 35 mm, szer. 37 mm (Ryc. 2:c). 10. Uszkodzone żelazne okucie końca pasa, z jednym nitem, zdobione na obrzeżach górnej części rowkami, z dolną częścią wypłaszczonej, niezachowanej w całości; długość 58 mm (Ryc. 2:e). 11. Rynienkowate okucie z cienkiej brązowej blaszki (cztery kawałki); średnica 6 mm, zachowana długość ok. 90 mm (Ryc. 2:k). 12. Fragment drutu brązowego w dwóch kawałkach; średn. 3 mm, zach. długość 37 mm (Ryc. 2:i). 13. Fragment przedmiotu z cienkiej brązowej blaszki z podniesionym brzegiem i z wybitym od spodu guzkiem; wym. 14×10 mm (Ryc. 2:j). 14. Bryłka (spław) przetopionego szkła naczyniowego, przezroczysta i bezbarwna; wym. ok. 21×40 mm (Ryc. 2:g).

ANALIZA MATERIAŁU

Zły stan zachowania przedmiotów stanowiących inwentarz grobu z Rzeszowa-Zalesia nie ułatwia przeprowadzenia ich analizy. Mimo tego ograniczenia możliwe są jednak następujące ustalenia. Dwie ostrogi (Ryc. 2:a,f), jak również silnie skorodowany kolec trzeciej (Ryc. 2:d) można pewnie zaklasyfikować do podgrupy G1 w typologii Jana Ginalskiego¹¹. Z uwagi na rozmiary zachowanej części kabłąka kolejnej ostrogi (Ryc. 1:b) prawdopodobna wydaje się identyczna ocena jej przynależności typologicznej, chociaż nie można wykluczyć, że jest częścią ostrogi opisanej niżej. W wypadku fragmentu ostrogi z przysadzistym, krótkim i wielobocznie profilowanym kolcem (Ryc. 1:b) istnieje prawdopodobieństwo klasyfikacji do podgrupy F1a lub F3b¹².

Imacz (Ryc. 1:d) reprezentuje typ 9 w systematyce Martina Jahna, odmianę trzecią według Kazimierza Godłowskiego¹³, tj. okazy z niewyodrębnionymi płytami i z rynienkowatym uchwytem. Odpowiada on formie 5f w typologii Jørgena Ilkjæra¹⁴.

Elementy pasa reprezentują, w wypadku sprzączki (Ryc. 2:c), typ D.17 w klasyfikacji Renaty Madydy-Legutko¹⁵, lub sprzączki pasa osobistego z ramą typu 2A ewentualnie 3A w klasyfikacji J. Ilkjæra¹⁶. Trudniej jest określić przynależność typologiczną uszkodzonego okucia końca pasa (Ryc. 2:e). Z pewną dozą ostrożności można wskazać na, najbardziej prawdopodobną, grupę J.II według Klause Raddatza, czyli okucia zwiężczo-

⁷ P. KACZANOWSKI, R. MADYDA-LEGUTKO 1986, 101, 108–109, mapa 4; A. KOKOWSKI 2025.

⁸ https://edziennik.rzeszow.uw.gov.pl/WDU_R/2012/2194/Zalacznik1.pdf (strona 123); dostęp 21.11.2024.

⁹ W tym miejscu chciałbym wyrazić podziękowania dla Pani dr Joanny Podgórskiej-Czopek, której uprzejmości, cierpliwości i empatii zawdzięczam możliwość zapoznania się ze znaleziskami.

¹⁰ Uwaga: istnieje nikłe prawdopodobieństwo, że zabytki opisane pod nr. 3 i 4 są elementami tej samej ostrogi, czemu jednak zdaje się przeczyć fakt, że na fragmencie nr 3 brak drugiej połowy kolca.

¹¹ J. GINALSKI 1991, 68–70.

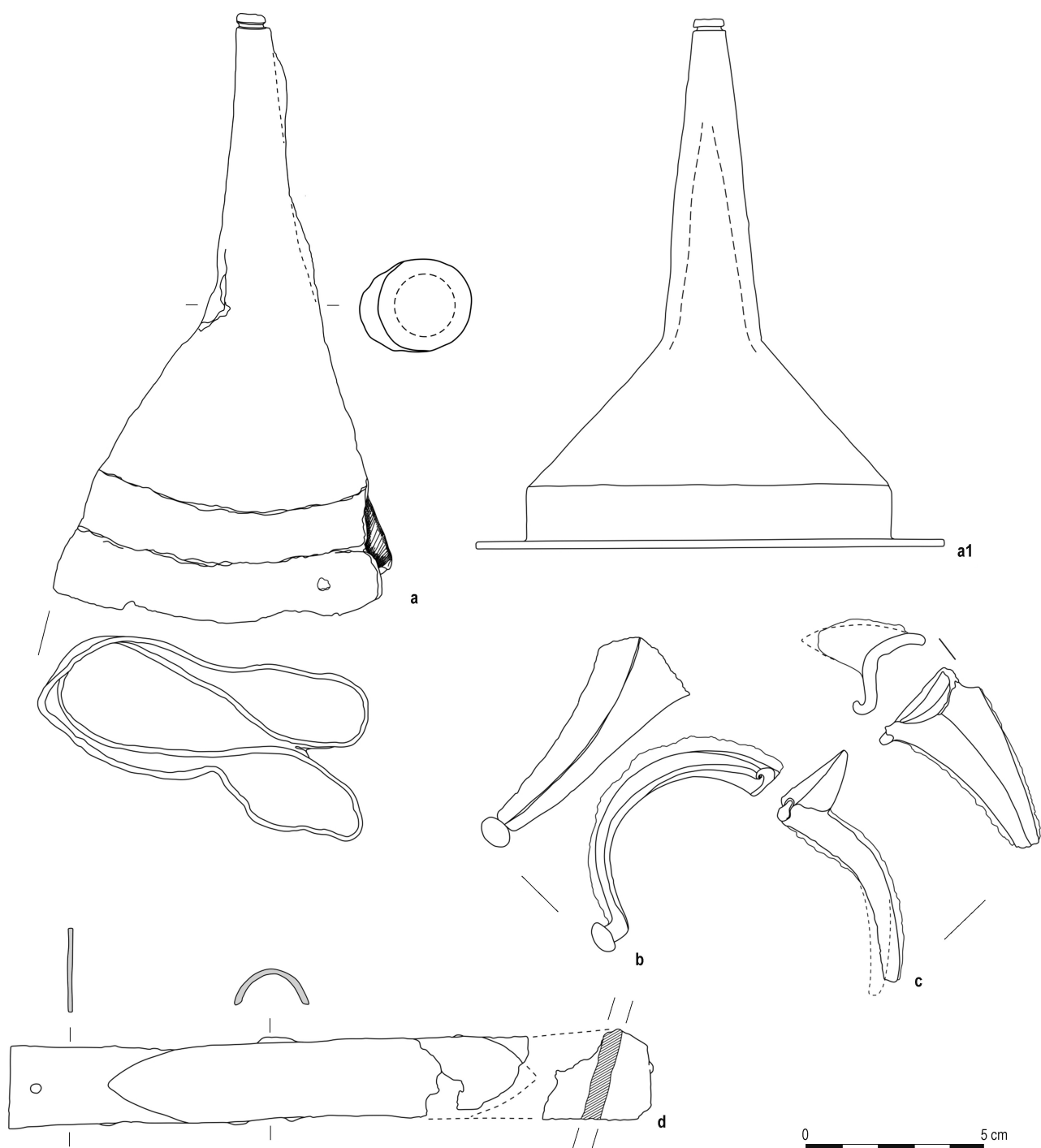
¹² J. GINALSKI 1991, 64, 66–67.

¹³ K. GODŁOWSKI 1977, 85–86.

¹⁴ J. ILKJÆR 1990, 36, 286–287.

¹⁵ R. MADYDA-LEGUTKO 1987, 29–30.

¹⁶ J. ILKJÆR 1993, 146–151.

Ryc. 1. Rzeszów - Zalesie. Część inwentarza grobu. a-d – żelazo (a1 – rekonstrukcja umba). Rys.: A. Kokowski i A. Jączek
 Fig. 1. Rzeszów - Zalesie. Part of a grave equipment. a-d – iron (a1 – reconstruction of the shield boss).
 Drawing: A. Kokowski & A. Jączek

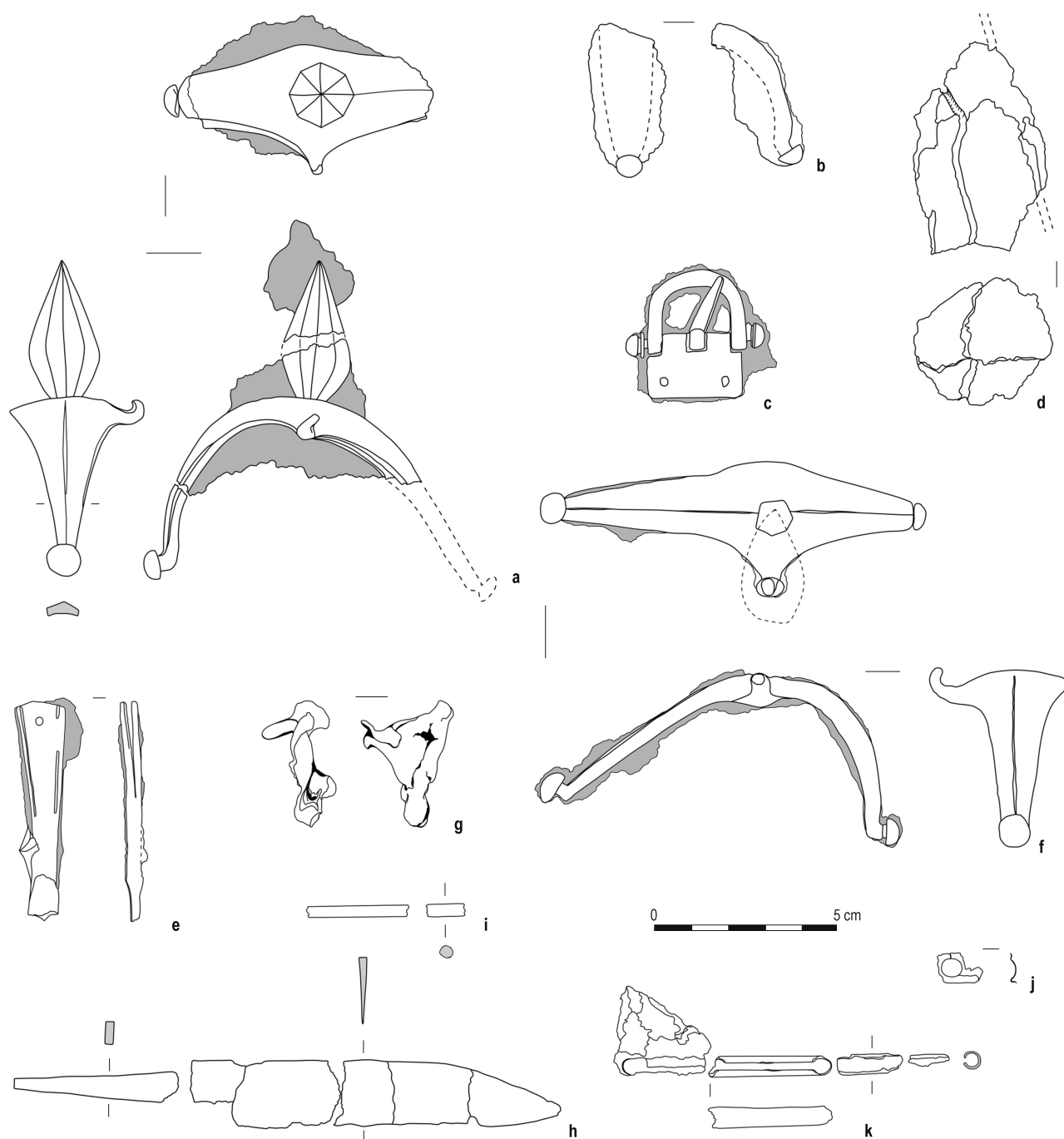
ne u dołu pierścieniem¹⁷. W klasyfikacji R. Madydy-Legutko były to najpewniej typ III.5 lub III.6¹⁸, chociaż autorka nie uwzględniła znaleziska z Rzeszowa-Zalesia w swoich rozważaniach. Dużo mniej prawdopodobne jest, że trzpień wieńczyła

łyżeczka, wtedy mielibyśmy do czynienia z grupą A1 przyborów do czerpania środków stymulujących według klasyfikacji Andrzeja Kokowskiego, Anny Jarosz-Wilkołazkiej i Anny Rysiak¹⁹. Ponieważ wskazane okucie znaleziono w kontekście militariów, to takiej interpretacji nie można odrzucić. Byłoby

¹⁷ K. RADDATZ 1957, 88–91.

¹⁸ R. MADYDA-LEGUTKO 2011, 48–64.

¹⁹ A. JAROSZ-WILKOŁAZKA, A. KOKOWSKI, A. RYSIAK 2024, 635–638.

Ryc. 2. Rzeszów-Zalesie. Część inwentarza grobu. a-c, e, f, h - żelazo, d - żelazo/brąz, g - szkło, i-k - brąz.

Rys.: A. Kokowski, A. Jączek

Fig. 2. Rzeszów-Zalesie. Part of a grave equipment. a-c, e, f, h - iron, d - iron/bronze, g - glass, i-k - bronze.

Drawing: A. Kokowski & A. Jączek

to jednocześnie najdalej na południowy wschód wysunięte znalezisko tego typu²⁰.

Z całą pewnością najbardziej interesującym elementem opisywanego zespołu jest umbo (Ryc. 1:a). Jego cechami charakterystycznymi są: stosunkowo wąski brzeg, niski kołnierz oraz masywny, szeroki u podstawy, słabo wyodrębniony kolec,

najprawdopodobniej przynajmniej częściowo wewnątrz pusty. W generaliach jest to jakaś odmiana typu 7a według Martina Jahna. Również w dużym przybliżeniu odpowiada ono definicji grupy C2 w klasyfikacji Norberta Zielinga, który zestawiał 41 podobnych znalezisk, głównie z obszaru kultury przeworskiej²¹. Wzór w postaci odnotowanej w Rzeszowie-Zalesiu wydaje się

²⁰ A. JAROSZ-WILKOŁAZKA, A. KOKOWSKI, A. RYSIAK 2024, mapa 1.

²¹ N. ZIELING 1989, 62-63; 66-69.

być natomiast obcy w Skandynawii. Tak przynajmniej można sądzić w świetle typologii J. Ilkjæra²².

Drobne przedmioty i ich fragmenty nie pozwalają na daleko idące spekulacje odnośnie ich klasyfikacji, ale wnoszą interesujące spostrzeżenia co do charakteru wyposażenia grobu i elementów, na które nie zwracano uwagi w wypadku całego obszaru kultury przeworskiej.

Pierwszym z tej grupy zabytków jest bryłka stopionego szkła (Ryc. 2:g). Bezbarwne spławy znajdujące w grobach uznawane są raczej zgodnie za prawdopodobne pozostałości naczyń szklanych. Oczywiście mamy tutaj do czynienia z importem prowincjonalno-rzymskim. Sygnalizowałem już wcześniej brak w literaturze przedmiotu podsumowania zakresu obecności takich pozostałości w wyposażeniach grobowych kultury przeworskiej²³. Teresa Stawiarska, autorka jedynego jak dotąd monograficznego opracowania naczyń szklanych na ziemiach polskich w okresie rzymskim²⁴, pominęła w zestawieniu materiałów wykorzystanych w swoim studium znaleziska rejestrowane w takiej postaci, co oczywiście wpływa na końcową ocenę liczby importów tej kategorii, a zatem ich rzeczywistej popularności. Zabytek z Rzeszowa-Zalesia jest więc istotny z kilku powodów. Po pierwsze – prowadzone obecnie w kraju intensywne prace zmierzające do stworzenia regionalnych korpusów importów rzymskich²⁵ z oczywistych względów gromadzą również informacje na temat przedmiotów szklanych, również tych, które uległy zniszczeniu na stosie ciałopalnym. To generuje drugi problem – ich klasyfikację. Są one niekiedy uchwytnie jedynie w postaci spławów szklanych (podobnych do przedstawionej wyżej grudki) lub nacieków na naczyniach stojących w ich sąsiedztwie na stosie. W takim wypadku istnieje ryzyko nieodróżnienia stopionych naczyń od stopionych paciorków. Przyjmuje się jednak, że jednobarwna, przezroczysta materia sugeruje, że pochodzi z naczynia, natomiast obecność koloru w spławie wskazuje na paciorki²⁶. Wydaje się, że dodatkową wskazówką może być płeć pochowanej osoby. Groby męskie winny zawierać naczynia ze szkła, co potwierdza chociażby casus grobu 21 z Puław-Włostowic, stan. 3²⁷. Problem trzeci to ocena na tej podstawie rzeczywistej dostępności takich wyrobów (naczyni) na obszarze kultury przeworskiej. Dysponujemy bowiem, moim zdaniem, niezbyt precyzyjnym obrazem faktycznej częstości ich występowania w grobach przedstawicieli tej kultury, w absolutnej przewadze ciałopalnych. Konfrontacja aktualnego stanu naszej wiedzy na ten temat z obecnością naczyń szklanych w grobach ludności kultur gockich jest niekorzystna, bo wpływa na nią birtualny obrządek pogrzebowy – w grobach inhumacyjnych identyfikacja naczyń szklanych i ich fragmentów nie budzi wątpliwości. Wymowne są tutaj katalog i mapy z cytowanego opracowania

T. Stawiarskiej²⁸ (choć niewolne są one od przeoczeń), na których na terytorium tej kultury jest wyraźnie mniej naczyń szklanych, niż na obszarze kultury wielbarskiej, co oczywiście jest rezultatem birtualnego obrządku pogrzebowego tej ostatniej. Tak więc ponowna weryfikacja źródeł do poznania szkieł naczyniowych w kulturze przeworskiej staje się istotnym postulatem badawczym.

Kolejnym znaleziskiem są fragmenty noża (Ryc. 2:h). To stosunkowo długi okaz – większość znalezisk z grobów kultury przeworskiej mierzy nie więcej niż około 10 cm, maksymalnie, ale zdecydowanie rzadziej, do 12 cm. Noże są powszechnym elementem wyposażenia grobowego ludności kultury przeworskiej i najczęściej towarzyszą pochówkom męskim²⁹, ale warto przyjrzeć się tej kategorii inwentarza grobowego bliżej. J. Ilkjær doszedł do wniosku, że wojownicy z Illerup posługiwali się trzema rodzajami noży: a) nożami z zakrzywionym ostrzem i wklęsłą linią grzbietu, służącymi jako brzytwy, ewentualnie do bardzo wyspecjalizowanych czynności, wymagających precyzyjnego cięcia; b) podręcznymi, małymi nożykami do potrzeb osobistych (takie starożytne szczyrki), wykonanymi z żelaza znakomitej jakości, z hartowanym ostrzem; c) nożami bojowymi o ostrzach długości ponad 10 cm, które wykonane były z miękkiego żelaza, co powodowało, że nie nadawały się do użytku domowego³⁰. Nie dysponujemy, niestety, analizą metalograficzną omawianego egzemplarza, ale z dużą dozą ostrożności można go uznać za nóż bojowy, chociaż zły stan zachowania przedmiotu osłabia tę interpretację³¹.

Pozostałe przedmioty właściwie wymykają się analizie. O ile bowiem kawałek drutu brązowego (Ryc. 2:i) może być szpilą zapinki, o jakiej wspomniano we wcześniej publikowanych wykazach inwentarza analizowanego grobu, to pozostałe, wykonane z brązu cienkie przedmioty trudno zidentyfikować. Można przyjąć, że zwinięta w rurkę cienka blaszka (Ryc. 2:k) stanowiła kiedyś element konstrukcji osłaniającej brzeg jakiegoś przedmiotu z surowca organicznego, być może w połączeniu z blaszką zaopatrzoną w guzek (Ryc. 2:j). Z problemem interpretacji takich przedmiotów zmierzył się swego czasu Claus von Carnap-Bornheim. Egzemplarzowi znalezionemu w królewskim grobie z Mušov przypisał co prawda funkcję osłony krawędzi rzemienia (niem. *Riemenhülle*), ale doszedł też do wniosku, że mają one w *Barbaricum* najpewniej szersze zastosowanie. Wskazał, że najczęściej znajdowano je wraz z nożem, nieco rzadziej z nożem i sprzączką – a więc z pasem; niezwykle rzadko jedynie w towarzystwie sprzączki a wyjątkowo bez kontekstu innych zabytków³². Ponieważ w inwentarzu z Rzeszowa-Zalesia znaleziono nóż i elementy pasa, to najpewniej z nimi

²² T. STAWIARSKA 1999.

²³ Np. K. CZARNECKA 1990, 63–69.

³⁰ J. ILKJÆR 2007, 60.

³¹ J. ANDRZEJOWSKI 1998, 76. Sądzę, że długich noży z okresu rzymskiego nie można porównywać do „długich noży” z okresu przedrzymskiego. Bardzo interesujące opracowanie TOMASZA BOCHNAKA (2003) dla tej kategorii zabytków moje przekonanie ugruntowuje. Niemniej znam argumentację BARTOSZA KONTNEGO (2019, 128–129), który twardo stoi na stanowisku, że noże bojowe to egzemplarze mieszczące się w przedziale wielkości 25–40 cm, ale uwagi te dotyczą uzbrojenia kultur bałtyjskich.

³² C. VON CARNAP-BORNHEIM 2002, 224–227.

²² J. ILKJÆR 2001.

²³ A. KOKOWSKI 2025.

²⁴ T. STAWIARSKA 1999.

²⁵ Najnowsze – I. JAKUBCZYK 2018; M. GŁADYSZ-JUŚCIŃSKA, A. KOKOWSKI, B. NIEZABITOWSKA-WIŚNIEWSKA *ET ALII* 2021; A. KOKOWSKI *ET ALII* 2023.

²⁶ M. WOŹNIAK 2023, 112.

²⁷ B. NIEZABITOWSKA-WIŚNIEWSKA 2018, 482.

należy funkcjonalnie powiązać interesujące nas znalezisko – jako okucie pochwy noża bądź element okuwający (zdobiący?) pas.

Jeszcze trudniej jest z odciskami pozostawionymi przez inne przedmioty. Ten z kolca ostrogi może być śladem po igle drugiej zapinki – wspomniany wyżej drut nie pasuje średnicą do tego negatywu. W wypadku śladu na imaczu nie można wykluczyć, że pozostawił go trzpień noża – ale też mógł to być zupełnie inny przedmiot. Struktura powierzchni odcisku stwarza wręcz wrażenie, że był to przedmiot z surowca organicznego (okładzina rękojeści noża?). Niestety, stan zachowania zabytków nie pozwala na dokładniejszą analizę.

Datowanie zespołu z Rzeszowa-Zalesia mieści się, głównie z racji obecności ostróg grupy G wg Ginalskiego, w stadium C_{1b} okresu rzymskiego.

WOJOWNIK Z GROBU Z RZESZOWA-ZALESIA

Grób z Rzeszowa-Zalesia pochodzi z czasu, w którym w wielu miejscach południowo-wschodniej Polski, ale również na zachodnim Wołyniu i Podolu, pojawiają się pojedyncze pochówki wojowników kultury przeworskiej. Grzebani byli oni po kremacji, w grobach bezpopielnicowych. Uważa się, że są ofiarami starc z przesuwaną się w kierunku południowo-wschodnim ludnością kultury wielbarskiej, utożsamianą z Gotami³³. Choć uważa się, że gliniana urna jest trwałym elementem obrzędowości grzebalnej ludności kultury przeworskiej, to w tym wypadku najprawdopodobniej pośpiech wykluczał przygotowanie trwałego pojemnika na szczątki zmarłego.

Zanim postawię pytanie, kim był wojownik z analizowanego grobu i jaką pozycję zajmował w społeczności kultury przeworskiej, należy poczynić kilka uwag odnoszących się do samego odkrycia.

Zestaw uzbrojenia reprezentowany przez elementy tarczy i dwie, a być może trzy pary ostróg należy uznać za nietypowy. Należałoby się spodziewać w nim więc jeszcze, przynajmniej, grotów włóczni i oszczepu, a nawet miecza. Myślę, że wzmianka o (glinianej) *popielnicy* w urzędowym dokumencie jest pomyłką, wynikającą z pewnego stereotypu rozumienia nierozłączności pomiędzy kremacją a urną.

Natomiast sygnał o znalezieniu fibuli, która może być w naszym wypadku reprezentowana wyłącznie przez kawałki igły, sugeruje, że inwentarz jest niekompletny. Nie można wykluczyć, że grób był wcześniej naruszony (przed interwencją archeologa), ale również, że niedokładnie spenetrowano miejsce odkrycia zabytków.

Druga wątpliwość dotyczy łączenia grobu z konstrukcją kurhanu. W okresie, w którym dokonano analizowanego pochówki, jest to zjawisko zasadniczo obce kulturze przeworskiej – wyjątkiem są kurhany typu siedleńskiego³⁴, tworzące zgrupowanie w południowej Wielkopolsce, pod nasypami których odkrywano rozproszone wyposażenie zmarłych, najprawdopodobniej w postaci zbliżonej do tej zastanej w grobie z Rzeszowa-Zalesia. Pomiędzy wymienionym zgrupowaniem

a interesującym nas miejscem są jeszcze dwa pochówki pod kurhanami w miejscowości Przywóz (również interpretowane jako należące do typu siedleńskiego), opisywane jako przynależne kulturze przeworskiej. Ostatnio interesującą koncepcję ich reinterpretacji kulturowej zaproponowała Lubomira Tyszler, sugerująca, że mogą to być groby członków tej części społeczności kultury przeworskiej, która miała silne związki z kulturą wielbarską, co miałoby się manifestować m.in. przyjęciem obcej formy grobu³⁵.

W kontekście naszych rozważań komentarza wymaga jeszcze jeden kurhan, z miejscowości Bratove w Ukrainie Zakarpaciej. Pod niskim jego nasypem miało się znajdować pięć pochówków ciałopalnych – dwa kobiece i trzy męskie z uzbrojeniem³⁶. Z uwagi na obecność broni zinterpretowano je jako należące do kultury przeworskiej³⁷. Z publikacji nie wynika jednak jasno, czy kurhan rzeczywiście usypano nad tymi pochówkami – nakrywał on rozległą warsztę ciałopalenia, która zajmowała miejsce centralne. Na zachód od niej, czyli wyraźnie z boku obszaru zajętego przez tę konstrukcję, znajdowała się duża jama o wymiarach 8,8×4,8 m, w obrębie której zlokalizowane były wymienione wyżej groby. Niestety, ilustracje w publikacji źródłowej nie pozwalają rozstrzygnąć, czy jamę tę wykopano przed nakryciem całości nasypem kurhanu; czy została ona weń wkopana³⁸. Wiele wskazuje na to, że w trakcie wykopalisk naziemną część usunięto mechanicznie, bez analizy jego struktury, co rozstrzygnięcie tej kwestii uniemożliwia.

Jak wspomniałem, konstrukcje naziemne w kulturze przeworskiej należą do rzadkości. Co prawda Helena Janiczak, autorka katalogu takich kurhanów, zestawiała odkrycia z 42 miejscowości – nie uwzględniła jednak obiektu z Rzeszowa-Zalesia³⁹; wykaz ten dokumentuje przede wszystkim skalę trudności z kulturową klasyfikacją obiektów tego typu. Aż w 22 wypadkach autorka uznała, że groby kultury przeworskiej wkopane zostały w mogiły o starszej metryce, bądź informacje o obecności nasypu nad grobem należy uznać za co najmniej wątpliwe (Tab. I). Nadto w wykazie cmentarzysk umieściła kurhany z Łukawicy, pomimo że wcześniej opowiedziała się za ich wielbarską interpretacją⁴⁰. Wyróżnione przez tę badaczkę trzy typy kurhanów: łążański, siedleński i łągonicki podtrzymują wygłoszoną wyżej tezę o wyjątkowości drugiego z wymienionych – ma najwięcej przedstawicieli. Kurhany wznoszono poza tym zasadniczo wyłącznie nad grobami elit plemiennych (typ łążański)⁴¹, interpretowanych jako tzw. groby książęce. Niższych rangą, tzw. grobów okazałych – przykładem może być bardzo bogaty pochówek wojownika z Sandomierza-Krakówki⁴² – nie nakrywano kopcami kurhanów. Typ łągonicki to obiekty zarejestrowane na zaledwie pięciu stanowiskach, a tak

³⁵ L. TYSZLER 2016.

³⁶ V.G. KOTIGOROŠKO 1979.

³⁷ I.V. KOBAL' 1997, 38.

³⁸ V.G. KOTIGOROŠKO 1979, 158, ryc. 1.

³⁹ H. JANICZAK 1990, 138–146.

⁴⁰ H. JANICZAK 1990, 125.

⁴¹ H. JANICZAK 1990, 122–123.

⁴² L. WILKOŃSKI 1938; A. KOKOWSKI, J. ŚCIBIOR 1990; A. KOKOWSKI 2005c.

³³ A. KOKOWSKI 2007, 71–77; 2019.

³⁴ A. KARPIŃSKA 1926.

zwane inne, wymykające się przyjętym regułom klasyfikacji, znane są z czterech miejscowości.

W zajmującym nas przypadku można dopuścić rozważać trzy możliwości: a) nie wydobyto całego inwentarza grobu; b) szczątki interesującego nas wojownika po akcie kremacji zostały wkopane w nasyp istniejącego już, starszego kurhanu; bądź c) pochówek pod kurhanem reprezentuje społeczność siedlemińską, a tym samym ślad jej wędrówki w kierunku południowo-wschodnim. Niestety, wszystkie trzy pozostają na poziomie ostrożnych sugestii i nie podlegają rozstrzygnięciu.

Jest jeszcze jedna możliwość szukania analogii dla obrzędowości bliskiej analizowanemu obiektowi – kultura kurhanów karpaccich, w której dominowały niskie nasypy utworzone w miejscu kremacji zwłok. Tak zwane wyposażenie zmarłego (przedmioty towarzyszące mu na stosie ciałopalnym) tylko w wyjątkowych wypadkach wkładano do jakiegoś pojemnika, zazwyczaj jednak znajdowano je rozproszone pod nasypem⁴³. Przywołuję tę analogię z racji próby podobnej interpretacji przynależności kulturowej kurhanów z miejscowości Łukawica w pow. lubaczowskim, a więc na terytorium, które nas właśnie interesuje⁴⁴. Słabą stroną pomysłu jest fakt, że pod kurhanami tej kultury nie znajdujemy uzbrojenia. Ale – co ciekawe – na podobieństwo do mogił kultury kurhanów karpaccich wspomnianego wyżej kurhanu z miejscowości Bratove powoływał się sam autor wykopalisk na tym obiekcie, Václav G. Kotigoroško⁴⁵.

W tym miejscu należy wrócić do inwentarza grobu zajmującego nas wojownika. W zwyczajach ludności kultury przeworskiej było składanie do grobu jednej, lub dwóch ostróg – w tym wypadku stanowiących parę⁴⁶. Przypadki, kiedy znajduje się ich więcej, lub znajduje się dwa różne ich typy, należą do rzadkości. Uwaga ta dotyczy właściwie obszaru całego *Barbaricum*. Miały one miejsce w sumie na 20 cmentarzyskach (Ryc. 3), ale w Bordeholm w Szlezewiku odnotowano taką sytuację aż w trzech grobach, natomiast w Brokær na Jutlandii – w dwóch (patrz Zestawienie). Obiekty te są zróżnicowane chronologicznie – od wczesnego okresu rzymskiego (Niedanowo) po środkowy okres rzymski, niemniej wydają się w miarę równomiernie rozciągać od środkowej Jutlandii poprzez północne Niemcy po obszar zajmowany przez kulturę przeworską.

Do obiektów tej grupy należy doliczyć jeszcze zespół z miejscowości Dölln w Brandenburgii. Informacje o odkryciu grobu z siedmioma ostrogami pochodzą co prawda z prasy codziennej – ale godne są najwyższej uwagi. W dniu 26 sierpnia 1937 roku wychodząca w Złotowie (*Flatow*) gazeta „Die

Miejscowość	Typ łążański	Typ siedlemiński	Typ łągonicki	Inne	Starsze i niepewne	W wątpliwe
Chojne	×					
Gledzianówek	×					
Gosławice	×					
Łęg Piekarski	×					
Witkowo	×					
Bogoria Górna		×				
Hromówka/Громівка		×?				
Jaktorów		×				
Kapalica		×				
Łukawica		×				
Nosków		×?				
Parzęczew		×?				
Przywóz		×				
Roszków		×				
Siedlemin		×				
Zawieście		×?				
Łęgonice Małe			×			
Wólka Łasiecka			×?			
Borówek				×		
Bratove/Братове				×		
Grabowno				×		
Konopnica				×		
Biechcice					×	
Chorula					?	
Gronówko					×?	
Jaktorów					×?	
Karsy					×?	
Kiernozia					×	
Lisów					×?	
Mirków					×	
Rosiejów					×	
Sadowie					×	
Stobraw					×	
Łatkowa						?
Łęki Dukielskie						?
Opatkowice						?
Ostrowy						?
Smolice						?
Strzelce Opolskie						?
Wola Worowska						?
Zakrzów						?
Zawyki						?
Zemplin						?

⁴³ L.V. VAKULENKO, M.Ū. SMIŠKO 1986.

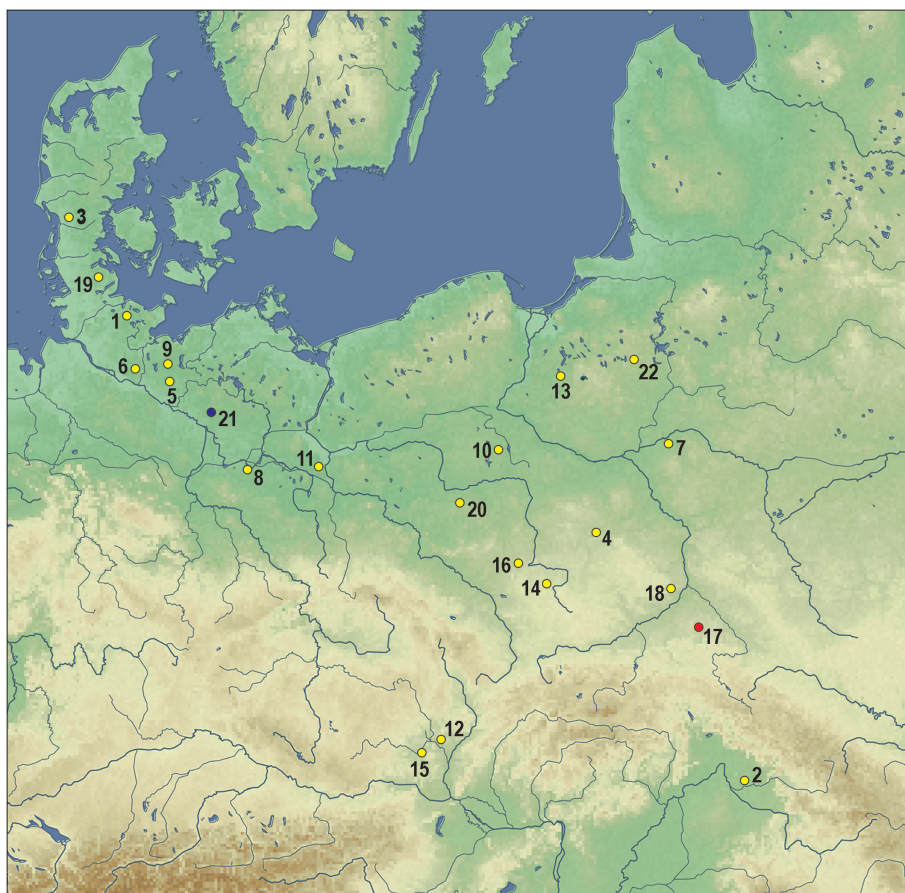
⁴⁴ A. KOKOWSKI 1988.

⁴⁵ V.G. KOTIGOROŠKO 1979, 162.

⁴⁶ B. KONTNY 2019, 37.

Tab. I. Groby ludności kultury przeworskiej powiązane z kurhanami (na podstawie: H. JANICZAK 1990)

Table I. Graves of the Przeworsk Culture people associated with burial mounds (based on: H. JANICZAK 1990)

Ryc. 3. Mapa rozmieszczenia grobów z więcej niż dwoma ostrogami. Numery na mapie odpowiadają numerom w Zest. I. Kolor czerwony – grób z Rzeszowa-Zalesia; kolor granatowy – grób z Döllen.

Oprac.: A. Kokowski

Fig. 3. Map showing the location of graves with more than two spurs. The numbers on the map correspond to the numbers in List I. Red – grave from Rzeszów-Zalesie; navy blue – grave from Döllen.

Compiled by: A. Kokowski

Grenzmark. Flatower und Schlochauer Kreiszeitung” opisała to odkrycie jak następuje:

Vorgeschichtliche Funde in der Prignitz.

Hoiligengrabe [winno być Heiligengrabe – A.K.]. *Die Grabungen bei Döllen in der Ostprignitz, wo kürzlich ein frühkaiserlicher Friedhof freigelegt wurde, sind für dieses Jahr beendet worden. Die Ausgrabungsleitung hatte noch zwei Urnen in der Erde belassen, um zahlreichen Gästen, die zu einer Besichtigung der Fundstelle eingeladen worden waren, einen Eindruck von den Grabungsarbeiten zu vermitteln. Beim Abräumen der beiden Urnen stieß man auf eine dritte Urne und zahlreiche Beigaben, darunter eine Fibel, eine zusammengebogene Lanzen Spitze, ein Rasiermesser, eine sogenannte Mähnschere und sieben Sporen. Es sind dies die ersten vorgeschichtlichen Sporen, die in der Prignitz gefunden wurden. Sieben Sporen zugleich sind bisher noch nirgends gefunden worden.*

I w tłumaczeniu:

„Prehistoryczne znaleziska w Prignitz.

Heiligengrabe. Wykopaliska w pobliżu Döllen we wschodnim Prignitz, gdzie niedawno odkryto wczesnorzymskie cmentarzysko, zakończyły się w tym roku. Zespół wykopaliskowy pozostawił w ziemi dwie urny, aby liczni goście zaproszeni na miejsce mogli zapoznać się z pracami wykopaliskowymi. Podczas usuwania dwóch urn odkryto trzecią urnę i liczne przedmio-

ty grobowe, w tym fibulę, zagięty grot włóczni, brzytwę, tzw. nożyce do przycinania grzywy i siedem ostróg. Są to pierwsze prehistoryczne ostrogi znalezione w Prignitz. Nigdy wcześniej i nigdzie indziej nie znaleziono siedmiu ostróg naraz.”

Informację tę, opisującą szczegółowo zawartość inwentarza grobu ciałałpalnego złożonego w popielnicy, powtórzyło wiele gazet, m.in. centralny dla prowincji Brandenburg dziennik „Oderzeitung” wychodzący we Frankfurcie nad Odrą (*Frankfurt an der Oder*) i wychodząca w Sulechowie (*Züllichau*) gazeta „Züllichauer Nachrichten – Tageszeitung für Unruhstadt, Bomst und südliche Grenzmark” opublikowały 26 sierpnia 1937 tekst o brzmieniu identycznym jak w złotowskiej gazecie. Natomiast wychodząca w Strzelcach Krajeńskich (*Friedeberg Nm.*) gazeta „Friedeberger Kreisblatt” z 26 sierpnia 1937 i jej odpowiedniczka z Ośna Lubuskiego (*Drossen*) „Der Ostmärker – Heimatzeitung für das Sternberger Land / West-Sternberger Zeitung” w dniu 30 sierpnia w notatce *Heiligengrabe. Vorgeschichtliche Sporen gefunden* ograniczyła informację tylko do podkreślenia wyjątkowości grobu z ostrogami. Wiele wskazuje na to, że odkrycia te nie trafiły do obiegu naukowego – brak o nich informacji w katalogu Achima Leubego⁴⁷. Z opisu możemy tylko przypuszczać, że znalezisko datowane jest na starszy okres rzymski. Natomiast nie ma, niestety, najmniejszych przesłanek do określenia typów odkrytych w Döl-

⁴⁷ A. LEUBE 1975.

Miejscowość / grób	Ostrogi krzeselkowe		Ostrogi kabłąkowe	
	Ozdobne	Zwykłe	Ozdobne	Zwykłe
Mušov	3 × 2 + 1	4		6
Brokær grób z 1877 roku	3			
Hagenow grób 9/1995	3			
Bordesholm grób 1984	2	2 × 2		
Bordesholm grób 1534	2	2		
Bordesholm grób K.S. 10412	2	2		
Sörup grób popielnicowy 509	2	2		
Hamfelde grób 318	2	1		
Körchow grób popielnicowy 120	2			2
Rothenseehof grób 1	2			3
Sandomierz-Krakówka		7	2	
Kemnitz grób (obiekt 188)		2		2
Kamieńczyk grób 60		1		2
Brokær grób z 1978 roku		1		1
Rzeszów-Zalesie				5/6
Bratove/Братове				4
Cieblowice grób 61				2 × 2
Niedanowo grób 247				4
Rychłocice grób 6				2 × 2
Lachmirowice grób XVII				3
Opatów grób 745				3
Żerków				3
Babięta grób 84				3
Markendorf				2
Döllen				7

Tab. II. Groby z więcej niż dwoma ostrogami w wyposażeniu z *Barbaricum*. Oprac.: A. Kokowski
Table II. Graves with more than two spurs in their furnishings from *Barbaricum*. Compiled by: A. Kokowski

len ostróg. Możemy jedynie sądzić, że były przynajmniej trzy ich pary. Z uwagi na tę niedogodność zarówno na liście grobów z wieloma ostrogami, jak i w tabeli II znalezisko to zostało umieszczone na końcu zestawienia znalezisk z obszaru kultur germańskich.

Poza germańskim kręgiem kulturowym wypadki, gdy w grobie znajdowano więcej niż dwie ostrogi są jeszcze rzadsze. Na obszarze kultur bałtyjskich – wręcz unikatowe⁴⁸.

Wy tłumaczenie takiego stanu rzeczy nie jest łatwe, niemniej nie sądzę, by wyjaśnienia należało szukać w zjawisku opisywanym w wypadku grobów tzw. *Waffenbrüder* z podwójnymi zestawami uzbrojenia – bronią należącą do blisko powiązanych z sobą osób poległych w jednym czasie, czy tzw. bronią dziedziczną⁴⁹. Zanim przedstawię swoje propozycje chcę podkreślić, że w zestawach umieszczonych na załączonej liście mamy do czynienia z dwoma rodzajami ostróg. Ostrogi krzeselkowe i od nich pochodne mocowane były nitami do obuwia na stałe. Znakomitym dokumentem jest tutaj grób wojownika z Markwedel w Dolnej Saksonii, gdzie buty zaopatrzone w ostrogi

złożono przy jego lewym ramieniu, a na stopach miał buty bez ostróg⁵⁰. Natomiast ostrogi kabłąkowe mogły być mocowane do każdego obuwia, jeśli tylko było to niezbędne. W tym kontekście interesujące są wypadki, kiedy w grobie znajdują się dwa rodzaje ostróg. Te krzeselkowe były zazwyczaj efektywnie zdobione, w przeciwieństwie do tych kabłąkowych. Może to oznaczać, że pierwsze z nich miały funkcję paradną, natomiast drugie służyły jeźdźcowi na co dzień. Tę ewentualną zależność ilustruje zestawienie z Tabeli II, które pokazuje jednocześnie, że powyższa opinia to tylko jedna z możliwych interpretacji. Ostrogi mogące uchodzić za paradne wystąpiły w zaledwie 11 grobach, z najbardziej ekspresyjnym zespołem z Mušova na Morawach, gdzie za takie można uznać aż trzy ich pary, i jedną ostrogę pojedynczą. Niemal wszystkie ostrogi ozdobne to egzemplarze krzeselkowe – wyjątek stanowi para najprawdopodobniej intarsjowanych srebrem ostróg kabłąkowych z Sandomierza-Krakówki. Warto też zwrócić uwagę, że – poza znaleziskiem z Mušov – jedynie w dwóch innych wypadkach paradne ostrogi krzeselkowe wystąpiły razem z ostrogami kabłąkowymi: w Rothenseehof, grób 1 i w Körchow,

⁴⁸ B. KONTNY 2025, 120.

170 ⁴⁹ P. DĄBROWSKI 2016, 97–98, 101–104.

⁵⁰ F. LAUX 1993, 337.

grób popielnicowy 120. W pozostałych wypadkach obuwie paradne zaopatrzone w ozdobne ostrogi miało odpowiedniki w obuwiu, być może nie paradnym, bo zaopatrzonym w niezdobione ostrogi krzeselkowe.

Trzy dalsze Wypadki: Kemnitz, obiekt (grób) 188, Kamieńczyk, grób 60 i Brokær, grób 1978 pokazują, że pochowani w nich wojownicy dysponowali butami uzbrojonymi w niezdobione ostrogi krzeselkowe, a jako zamienników używali ostróg kabłąkowych. Przypuszczenie, że te pierwsze mogły być symbolem jakiegoś prestiżu jest oczywiście dopuszczalne. Nie wiemy po prostu, na ile „paradne” mogło być samo obuwie.

Myszę, że najbardziej intrygujące jest wyjaśnienie obecności w jednym grobie więcej niż dwóch ostróg kabłąkowych, przy braku ostróg na stałe mocowanych do obuwia lub paradnych. Tutaj wyróżnia się pochówek wojownika z Rzeszowa-Zalesia, ze swoimi pięcioma lub sześcioma okazami. Po cztery egzemplarze odnotowano w grobach z Bratove, Ciebłowic Dużych, grób 61 (dwie pary), Niedanowa, grób 247 i Rychłocic, grób 6 (dwie pary). Po trzy ostrogi odnotowano w Lachmirowicach, grób XVII, Opatowie, grób 745 i Żerkowie. Natomiast wojownika z Markendorf pochowano z pojedynczymi ostrogami dwóch typów. W ostatnim wypadku dla objaśnienia takiego stanu rzeczy nie można wykluczyć skutku wszechobecnego w tej strefie kulturowej zjawiska *pars pro toto*, tj. wkładania do grobu elementów symbolizujących właściwy stan posiadania⁵¹; jednoznaczne rozstrzygnięcie w tym zakresie jest poza naszym zasięgiem. Z powyższych rozważań trzeba oczywiście wykluczyć grób z Döllen – nie wiemy jakie typy ostróg w nim się znalazły.

Liczba ostróg w grobie jako wskazówka wyższej pozycji w lokalnej hierarchii wojowników wydaje się być do przyjęcia. Na rodzące się w związku z tym pytanie, czy liczba ostróg większa niż dwie pary (a sądzę, że również więcej niż dwie pojedyncze ostrogi różnych typów) jest przesłanką dla dalszej gradacji pozycji zmarłego w strukturze militarnej, można chyba odpowiedzieć, że tak. Wsparciem dla niej jest interpretacja obecności wielu ostróg – i wielu pasów – w grobie „królewskim” w Mušovie⁵². Ich różnorodność, wyrażona identyfikacją poszczególnych z nich z różnymi regionami *Germania magna* pozwoliła na postawienie tezy o powiązaniach pomiędzy elitami wojskowymi wywodzącymi się z różnych „plemion” zamieszkujących ten obszar⁵³. Można zatem założyć, że władca pochowany w Mušovie sprawował zwierzchność nad całym obszarem, z którego pochodzą interesujące nas elementy, co mogło znaleźć symboliczny wyraz w złożeniu w grobie charakterystycznych dla własnych terytoriów pasów i par ostróg. W wypadku wojownika z Rzeszowa-Zalesia tak daleko idąca interpretacja nie jest oczywiście możliwa. Niemniej kusząca teza, że pary ostróg dokumentują tutaj jakiś wewnątrzwojewódzki (kultura przeworska) sojusz zawarty w obliczu nacierających z północy Gotów (kultura wielbarska) – relikty konfliktu zbrojnego pomiędzy obiema społecznościami zidentyfikowanymi we wschodniej Lubelszczyźnie⁵⁴ – jest godna zaznaczenia.

Należy pamiętać, że w środkowym okresie rzymskim (fazy B₂/C₁–C₁) mamy w omawianym tu regionie (pomiędzy Roztoczem a Karpatami) do czynienia z drugą fazą osadnictwa kultury przeworskiej⁵⁵. Kończy się ona interesującym zjawiskiem, jakim jest seria pojedynczych grobów wojowników z uzbrojeniem reprezentującym horyzont 7a grobów z bronią w ujęciu Kazimierza Godłowskiego⁵⁶, do którego należy omawiany tutaj grób z Rzeszowa-Zalesia⁵⁷. Warto też zauważyć, że w strefie IIIB rozwoju kultury przeworskiej w interesującym nas regionie (obszar pomiędzy południową krawędzią Roztocza i Sanem) pojawia się ona w najbardziej klasycznej, „czystej” postaci, najprawdopodobniej na tzw. surowym korzeniu, co sugeruje pojawienie się tutaj „obcych” grup ludności kultury przeworskiej⁵⁸. Być może wojownik z Rzeszowa-Zalesia był przedstawicielem tej właśnie ludności.

WNIOSKI

Sądzę, że udowodniłem tezę o zasadności powrotu do dawno opublikowanych odkryć. Grób z Rzeszowa-Zalesia mogłem zaprezentować z pełnym jego inwentarzem. Podałem jednak w wątpliwość kompletność tegoż zespołu już na etapie wydobywania. Postawiłem też znak zapytania przy informacji o kurhanie, pod jakim miał zostać złożony, a w wypadku uznania jej za prawdziwą zasugerowałem dwa możliwe wyjaśnienia – wskazałem na tzw. kurhany siedleńskie z obszaru kultury przeworskiej z jednej strony i kulturę kurhanów karpacczych z drugiej. W odniesieniu do inwentarza grobu podkreśliłem znaczenie obecności w jednym zespole – z wszystkimi wątpliwościami co do jego kompletności – wielu ostróg. Jest to zjawisko w *Barbaricum* rzadkie i ma przynajmniej trzy wytłumaczenia: do grobu trafiały ostrogi paradne i używane na co dzień, liczba ostróg w grobie może dokumentować pozycję zmarłego w hierarchii militarnej, wreszcie – w odniesieniu do interesującego nas grobu – może dokumentować sojusz militarny elit niższego stopnia. W tym wypadku mógł on zostać wymuszony koniecznością przeciwstawienia się nacierającym od północy społecznościom kultury wielbarskiej.

Prof. dr hab. Andrzej Kokowski
Instytut Archeologii,
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
Plac Marii Curie-Skłodowskiej 4A
PL 20-031 Lublin
berig1@gazeta.pl
<https://orcid.org/0000-0001-7275-4395>

Received: 2.09.2025 / Revised: 19.09.2025 / Accepted: 4.11.2025

⁵¹ Zagadnienie to do problematyki okresu rzymskiego wprowadziła i zdefiniowała ERDMUTE SCHULTZE (1991; 1992).

⁵² J. PEŠKA, TEJRAL 2002.

⁵³ C. VON CARNAP-BORNHEIM 2015, 186–191.

⁵⁴ A. KOKOWSKI 2005a; 2009, 185–187; 2019.

⁵⁵ A. KOKOWSKI 2001, 112–113.

⁵⁶ K. GODŁOWSKI 1994, 169–170, ryc. 1; patrz też: B. KONTNY 2004, 145–147; 2019, 42–43.

⁵⁷ A. KOKOWSKI 1999, 34.

⁵⁸ A. KOKOWSKI 2001, 122–123.

ZEST. I: GROBY WOJOWNIKÓW Z WIĘCEJ NIŻ JEDNĄ PARĄ OSTRÓG

(numery odpowiadają numerom na mapie)⁵⁹

1a. Bordesholm, Kr. Rendsburg-Eckernförde, Niemcy

Grób 1534: para brązowych ostróg z żelaznymi bodźcami inkrustowanymi srebrem, mocowanych dwoma nitami; para żelaznych (?) ostróg krzeselkowych grupy Bantelmann 1 lub 3 (J. TEJRAL 2002, 174 nr 5).

1b. Bordesholm, Kr. Rendsburg-Eckernförde, Niemcy

Grób 1984: para brązowych ostróg z żelaznymi bodźcami inkrustowanymi srebrem, mocowanych czterema nitami; para ostróg krzeselkowych wykonanych z żelaza; para ostróg krzeselkowych wykonanych z brązu (J. TEJRAL 2002, 174 nr 6).

1c. Bordesholm, Kr. Rendsburg-Eckernförde, Niemcy

Grób K.S. 10412: para brązowych ostróg z żelaznymi bodźcami inkrustowanymi srebrem, mocowanych czterema nitami; para żelaznych (?) ostróg krzeselkowych mocowanych dwoma nitami (J. TEJRAL 2002, 175 nr 8).

2. Bratove, raj. Vinogradiv/Братове, рай. Виноградів, Ukraina

Grób 3: para żelaznych ostróg kabłąkowych typu F.1a (?) oraz para (? – jeden egzemplarz z tej pary to fragmenty kabłąka) żelaznych ostróg kabłąkowych typu Ginalski G1 (V.G. KOTI-GOROŠKO 1979; I.V. KOBAL' 1997, 38, ryc. 6:r–u).

3a. Brokær, Ribe Amt, Dania

Grób z 1877 roku: trzy ostrogi brązowe z żelaznymi bodźcami inkrustowanymi srebrem, mocowane czterema nitami (J. TEJRAL 2002, 175 nr 10).

3b. Brokær, Ribe Amt, Dania

Grób z 1978 roku: żelazna ostroga kabłąkowa typu Ginalski E6; żelazna ostroga krzeselkowa z wysokim bodźcem (J. TEJRAL 2002, 187 nr 6).

4. Cieślówice Duże, pow. tomaszowski (mazowiecki), Polska

Grób 61: para żelaznych ostróg kabłąkowych typu Ginalski E5; para żelaznych ostróg kabłąkowych typu Ginalski E6 (M. DZIĘGIELEWSKA, M. KULCZYŃSKA 2008, 26, tabl. L/61: 13–16).

5. Hagenow, Lkr. Ludwigslust-Parchim, Niemcy

Grób 9/1995: trzy żelazne ostrogi krzeselkowe z bodźcami inkrustowanymi srebrem, mocowanych czterema nitami (J. TEJRAL 2002, 175 nr 17).

6. Hamfelde, Kr. Herzogtum Lauenburg, Niemcy

Grób 318: para żelaznych ostróg inkrustowanych srebrem, mocowanych dwoma nitami; żelazna ostroga krzeselkowa mocowana dwoma nitami (J. TEJRAL 2002, 176 nr 18).

7. Kamieńczyk, pow. wyszkowski, Polska

Grób 60: para żelaznych ostróg kabłąkowych typu Ginalski C1b; żelazna ostroga krzeselkowa typu Jahn 21 (T. DĄBROWSKA 1997, 22, tabl. XXIX:5–7).

8. Kemnitz (obecnie Werder [Havel]-Kemnitz), Lkr. Potsdam-Mittelmark, Niemcy

Obiekt (grób) 818: para żelaznych ostróg kabłąkowych typu Ginalski E5b; para żelaznych ostróg krzeselkowych mocowanych dwoma nitami (J. TEJRAL 2002, 185 nr 23).

9. Körchow (obecnie Wittenburg-Körchow),

Lkr. Ludwigslust-Parchim, Niemcy

Grób 120: para brązowych ostróg z żelaznymi bodźcami inkrustowanymi srebrem, mocowanych czterema nitami; brązowa ostroga kabłąkowa typu Ginalski E2 (J. TEJRAL 2002, 176–177 nr 27).

10. Lachmirowice, pow. inowrocławski, Polska

Grób XVII: trzy żelazne ostrogi kabłąkowe typu Ginalski F1a (B. ZIELONKA 1953, 370–371, ryc. 6–8).

11. Markendorf, (obecnie Frankfurt [Oder]-Markendorf), Niemcy

Grób (prawdopodobnie popielnicowy): żelazna ostroga kabłąkowa typu Ginalski E6; żelazna ostroga kabłąkowa typu Ginalski E8a (J. TEJRAL 2002, 188 nr 18). Uwaga: dwa różne typy ostróg mogą sugerować, że pierwotnie były ich dwie pary, jednak z niewiadomych względów w grobie znalazły się pojedyncze egzemplarze z obydwu par.

12. Mušov, okr. Břeclav, Czechy

Grób królewski: para srebrnych, złożonych ostróg mocowanych czterema nitami; para żelaznych ostróg krzeselkowych inkrustowanych srebrem i złotem, mocowanych dwoma nitami; para żelaznych ostróg krzeselkowych inkrustowanych i platerowanych złotem i srebrem; kolec żelaznej ostrogi inkrustowany srebrem; cztery żelazne ostrogi krzeselkowe mocowane guzkami; sześć żelaznych ostróg kabłąkowych (J. PEŠKA 2002, 13, ryc. 7:B1–B17).

13. Niedanowo, pow. nidzicki, Polska

Grób 247: dwie żelazne ostrogi kabłąkowe typu Ginalski C1b i dwie żelazne typu C2 (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999, 49, tabl. LXXVI/247:3–6).

14. Opatów, pow. kłobucki, Polska

Grób 745: trzy żelazne ostrogi kabłąkowe typu Ginalski E5a (R. MADYDA-LEGUTKO, J. RODZIŃSKA-NOWAK, J. ZAGÓRSKA-TELEGA 2011a, 185; 2011b, tabl. CCLXXX/745:15–17).

15. Rothenseehof, Bez. Mistelbach, Austria

Grób 1: para żelaznych ostróg inkrustowanych srebrem, mocowanych czterema nitami; para żelaznych ostróg kabłąkowych grupy Ginalski C; żelazna ostroga kabłąkowa wczesnego wariantu grupy Ginalski F (J. TEJRAL 2002, 177 nr 37).

⁵⁹ W tym miejscu chcę podziękować Panu prof. Bartoszowi Kontnemu z Wydziału Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego za bezcenne konsultacje moich pomysłów.

16. Rychłocice, pow. wieluński, Polska

Grób 6: para żelaznych ostróg kabłąkowych typu Ginalski C1; para żelaznych ostróg kabłąkowych typu Ginalski C1 lub D; żelazny bodziec ostrogi krzeselkowej (W. SICIŃSKI 2019, 63, ryc. 29:2–6).

17. Rzeszów-Zalesie, Polska

Najprawdopodobniej pięć lub sześć ostróg – patrz tekst.

18. Sandomierz-Krakówka, pow. sandomierski, Polska

Grób „książęcy”: para brązowych ostróg kabłąkowych ze srebrzonymi bodźcami i guzami do mocowania, typu Jahn 46 / Ginalski C1b; siedem bodźców ostróg z brązu z żelaznym trzpieniem, najprawdopodobniej krzeselkowych (L. WILKOŃSKI 1938; A. KOKOWSKI, J. ŚCIBIOR 1990, 385:23–31).

19. Sörup, Kr. Schleswig-Flensburg, Niemcy

Grób 509: para żelaznych ostróg inkrustowanych srebrem, mocowanych dwoma nitami; para żelaznych ostróg krzeselkowych mocowanych dwoma nitami (J. TEJRAL 2002, 178 nr 42).

20. Żerków, pow. kaliski, Polska

Grób: dwie żelazne ostrogi typu Ginalski C1b, oraz jedna uszkodzona (W. KÓČKA 1948, 172, 173, tabl. XXII:6.7, XXIII:14). Uwaga: zgodnie z opinią prof. Bartosza Kontnego trzecią ostrogą w tym zespole może być przedmiot opisany jako *skuwka żelazna*.

21. Döllen, Lkr. Prignitz, Niemcy

Grób popielnicowy 3: siedem ostróg nieznanego typu – patrz wyżej.

SPOZA OBSZARU KULTUR GERMAŃSKICH:**22. Babięta**, pow. mławowski, stan. I, Polska

Grób 84: dwie żelazne ostrogi kabłąkowe Ginalski typ G1; żelazna ostroga kabłąkowa typu Ginalski F1 (A. BITNER-WRÓBLEWSKA 2008, pl. LXXXI; B. KONTNY 2025, 120).

BIBLIOGRAFIA

ALEKSIEWICZ M. 1958: *Zarys osadnictwa w okresie lateńskim i rzymskim oraz wpływów kultury prowincjonalno-rzymskiej na ziemie województwa rzeszowskiego*, „Rocznik Województwa Rzeszowskiego” I/1.

ANDRZEJOWSKI J. 1998: *Nadkole 2. A Cemetery of the Przeworsk Culture in Eastern Poland*, Monumenta Archaeologica Barbarica V, Kraków [Secesja].

BITNER-WRÓBLEWSKA A. 2008: (red.) *Archeologiczne księgi inwentarzowe dawnego Prussia-Museum / Die archäologischen Inventarbücher aus dem ehemaligen Prussia-Museum / Археологические инвентарные книги бывшего музея «Пруссия»*, Aestiorum Hereditas I, Olsztyn [Pracownia Wydawnicza ElSet].

BOCHNAK T. 2003: „Długie noże” w grobach kultury przeworskiej z młodszego okresu przedrzymskiego – broń czy narzędzie?, *MatArch.* XXXIV, 5–18.

BULAS J., KOTOWICZ P.N., OKOŃSKA M. 2019: *A new Roman Period Burial Ground of the Przeworsk Culture from Pakosówka (the Upper San River Basin)*, AAC LIV, 91–106.

VON CARNAP-BORNHEIM C. 2002: *Der Trachtschmuck, die Gürtel und das Gürtelzubehör (C 1 – C 61)*, [w:] J. Peška, J. Tejral (eds), *Das germanische Königsgrab von Mušov in Mähren*, tom 3, Römisch-Germanisches Zentralmuseum. Monographien 55/3, Mainz [JRGZM / Dr. Rudolf Habelt], 189–305.

VON CARNAP-BORNHEIM C. 2015: *Między adaptacją a oporem? Uwagi o grobach „książęcych” z okresu wpływów rzymskich w Barbaricum*, WA LXVI, 183–200.

CZARNECKA K. 1990: *Struktura społeczna ludności kultury przeworskiej. Próba rekonstrukcji na podstawie źródeł archeologicznych i analiz antropologicznych z cmentarzyisk*, Warszawa [Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne].

CZOPEK S. 1995: *O pradziejach Rzeszowa raz jeszcze*, [w:] M. Jarośnińska (red.), *Z przeszłości Rzeszowa, Materiały z konferencji naukowej w 640 lecie lokacji miasta zorganizowanej przez Muzeum Okręgowe w dniach 12–13.X.1994*, Rzeszów [MITEL], 7–46.

CZOPEK S. 1999: *Pradzieje Polski południowo-wschodniej, Rzeszów* [Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej].

CZOPEK S. 2018: *Odeszli...*, MSROA XXXIX, 185–189.

DĄBROWSKA T. 1997: *Kamieńczyk. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur in Ostmasowien*, Monumenta Archaeologica Barbarica III, Kraków [Secesja].

DĄBROWSKI P. 2016: *Próba interpretacji grobów wyposażonych w podwójne uzbrojenie na ziemiach polskich w młodszym okresie przedrzymskim i okresie wpływów rzymskich*, *PomAnt* XXV, 89–122.

DZIĘGIELEWSKA M., KULCZYŃSKA M. 2008: *Cieblowice Duże. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur im südwestlichen Masowien*, Monumenta Archaeologica Barbarica XIV, Warszawa [FMAB / PMA].

GINALSKI J. 1991: *Ostrogi kabłąkowe kultury przeworskiej. Klasyfikacja typologiczna*, *PArch.* 38, 53–84.

GŁADYSZ-JUŚCIŃSKA M., KOKOWSKI A., NIEZABITOWSKA-WIŚNIEWSKA B. 2021: *Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum. Polen 4: Lublinerland*, Kraków [PAU / IA UMCS / IA UJ / WA UW].

GODŁOWSKI K. 1977: *Materiały do poznania kultury przeworskiej na Górnym Śląsku (część II)*, *MSiW* IV, 7–237.

GODŁOWSKI K. 1994: *Die Chronologie der germanischen Waffengräber in der jüngeren und späten Kaiserzeit*, [w:] C. von Carnap-Bornheim (red.), *Beiträge zu römischer und barbarischer Bewaffnung in den ersten vier nachchristlichen Jahrhunderten*, Lublin-Marburg [Wyd. UMCS], 169–178.

GRUSZCZYŃSKA A. 1994: *Okres wpływów rzymskich, cywilizacja żelaza*, [w:] S. Czopek et alii (oprac.), *Rzeszów – odkopana przeszłość*, Rzeszów [Muzeum Okręgowe w Rzeszowie], 19–20.

ILKJÆR J. 1990: *Illerup Ådal 1. Die Lanzen und Speere. Textband*, Jutland Archaeological Society Publications XXV:1, Højbjerg [Jysk Arkæologisk Selskab].

- ILKJÆR J. 1993: *Illerup Ådal 3. Die Gürtel. Bestandteile und Zubehör. Textband*, Jutland Archaeological Society Publications XXV:3, Højbjerg [Jysk Arkæologisk Selskab].
- ILKJÆR J. 2001: *Illerup Ådal 9. Die Schilde. Textband*, Jutland Archaeological Society Publications XXV:9, Højbjerg [Jysk Arkæologisk Selskab].
- ILKJÆR J. 2007: *Illerup Ådal. Czarodziejские zwierciadło archeologii* (tłum. A. Kokowski), Warszawa [TRIO].
- JAKUBCZYK I. 2018: *Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum. Polen 3: Mittelpolen*, Kraków [PAU / UW / UJ].
- JANICZAK H. 1990: *Kurhany kultury przeworskiej*, PArch. 37, 121–155.
- JAROSZ-WILKOŁAZKA A., KOKOWSKI A., RYSIAK A. 2024: *In a narcotic trance, or stimulants in Germanic communities of the Roman period*, PZ 100/2, 631–667.
- KACZANOWSKI P., MADYDA-LEGUTKO R. 1986: *Stan i potrzeby badań nad młodszym okresem przedrzymskim i okresem rzymskim w Małopolsce*, [w:] K. Godłowski, R. Madyda-Legutko (red.), *Stan i potrzeby badań nad młodszym okresem przedrzymskim i okresem wpływów rzymskich w Polsce. Materiały z konferencji, Kraków, 14–16 listopada 1984*, Kraków [IA UJ], 89–119.
- KARPIŃSKA A. 1926: *Kurhany z okresu rzymskiego w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem typu siedleńskiego*, Poznań [Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk].
- KÓČKA W. 1948: *Grób ciałopalny ze starszego okresu rzymskiego w Żerkowie, w pow. jarocińskim*, WA XVI (1939), 170–177.
- KOBAL' I.V. 1997: *Kultura przeworska na Ukrainie Zakarpackiej*, WA LIII/2 (1993–1994), 31–56.
- KOKOWSKI A. 1988: *Zagadnienie interpretacji kulturowej materiałów z młodszego okresu rzymskiego typu Łukawica*, APolski XXXIII/1, 165–191.
- KOKOWSKI A. 1999: *Strefy kulturowe w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim na łuku Karpat. Część I – od młodszego okresu przedrzymskiego do młodszego okresu rzymskiego*, [w:] S. Czopek, A. Kokowski (red.), *Na granicach antycznego świata. Sytuacja kulturowa w południowo-wschodniej Polsce i regionach sąsiednich w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim*, Rzeszów [Muzeum Okręgowe w Rzeszowie], 25–44.
- KOKOWSKI A. 2001: *Ramy chronologiczne kultury przeworskiej w południowo-wschodniej Polsce*, WA LIV (1995–1998), 109–128.
- KOKOWSKI A. 2003a: *Vandalen – Lugier – Przeworsk-Kultur*, [w:] A. Kokowski, Ch. Leiber (red.), *Die Vandalen. Die Könige, die Eliten, die Krieger, die Handwerker*, Nordstemmen [Trigena], 39–48.
- KOKOWSKI A. 2003b: *Rzeszów-Zalesie, Ldkr. Rzeszów, Woi. podkarpackie*, [w:] A. Kokowski, Ch. Leiber (red.), *Die Vandalen. Die Könige, die Eliten, die Krieger, die Handwerker*, Nordstemmen [Trigena], 438–439.
- KOKOWSKI A. 2004a: *Wandalowie – Lugiowie – kultura przeworska*, [w:] J. Andrzejowski, A. Kokowski, Ch. Leiber (red.), *Wandalowie – strażnicy bursztynowego szlaku. Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, 8 marca – 16 czerwca 2004. Katalog wystawy*, Lublin-Warszawa [Wyd. UMCS], 3–10.
- KOKOWSKI A. 2004b: *Rzeszów-Zalesie, pow. rzeszowski, woj. podkarpackie*, [w:] J. Andrzejowski, A. Kokowski, Ch. Leiber (red.), *Wandalowie – strażnicy bursztynowego szlaku. Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, 8 marca – 16 czerwca 2004. Katalog wystawy*, Lublin-Warszawa [Wyd. UMCS], 287.
- KOKOWSKI A. 2005a: *Dwie „bitwy” o Kotlinę Hrubieszowską u schyłku starożytności. Wykłady Inauguracyjne, 14 października 2005, Zamość* [Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna w Zamościu].
- KOKOWSKI A. 2005b: *Kotlina Sandomierska w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim. Wprowadzenie do dyskusji nad stanem i perspektywami badań*, [w:] Kuraś M. (red.), *Archeologia Kotliny Sandomierskiej, Rocznik Muzeum w Stalowej Woli 4* (numer monograficzny), Stalowa Wola, 423–434.
- KOKOWSKI A. 2005c: *O wandalskim wojowniku, który mógł być księciem*, [w:] *Archeologia Ziemi Sandomierskiej*, ZOW 60/1–4, 109–114.
- KOKOWSKI A. 2007: *А. Коківський, Дві битви за Грубешівську котловину на схилку старожитності, „Археологічні дослідження Львівського Університету” 10*, 60–91.
- KOKOWSKI A. 2009: *Kontinuität und Diskontinuität der Besiedlung in der jüngeren vorrömischen Eisenzeit und in der römischen Kaiserzeit am Beispiel des Hrubieszów-Beckens*, „Přehled výzkumů” 50, 181–212.
- KOKOWSKI A. 2019: *„Erstes Ende” der Przeworsk-Kultur im Lublinerland*, AAC LIV, 129–158.
- KOKOWSKI A. 2025: *Radawa. Nieznane materiały z cmentarzyska kultury przeworskiej*, [w:] T. Bochnak, K. Trybała (red.), *Pasja i działanie. Studia Silvestro Czopek diem natalem quintum et sexagesimum celebranti oblata*, Rzeszów, 349–373.
- KOKOWSKI A. ET ALII 2023: A. Kokowski, R. Kraszczuk, J. Kuna, J. Łoś, K. Myzgin, J. Pietruczuk, J. Rola, J. Szałkowska-Łoś, M. Zawadzki, *Krajna (mit Randgebiet – von der Brda bis zur Weichsel)*, CRFB Polen 6, Kraków [PAU / IA UMCS / UJ / WA UW].
- KOKOWSKI A., ŚCIBIOR J. 1990: *Tombe princière de Sandomierz-Krakówka, période romaine précoce*, InvArch. LXIII.
- KONTNY B. 2004: *Uzbrojenie kultury przeworskiej w okresie wpływów rzymskich i początkach okresu wędrówek ludów*, [w:] J. Andrzejowski, A. Kokowski, Ch. Leiber (red.), *Wandalowie – strażnicy bursztynowego szlaku. Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, 8 marca – 16 czerwca 2004. Katalog wystawy*, Lublin-Warszawa [Wyd. UMCS], 143–161.
- KONTNY B. 2019: *Archeologia wojny. Studia nad uzbrojeniem barbarzyńskiej Europy okresów wpływów rzymskich i wędrówek ludów*, Oświęcim [Napoleon V].
- KONTNY B. 2025: *The West Balt Circle Riders. Spurs and their Role in the Bogaczewo and Sudovian Cultures*, Warsaw Studies in Archaeology 9, Turnhout [Brepols].

- KOTIGOROŠKO V.G. 1979: В.Г. Котигорошко, *Курган первой половины III в. н.е. у с. Братове*, SovArh. 1979/2, 153–163.
- LASOTA-KUŚ, A., STEMPNIAK-KUSY S. 2019: *Cemetery in Ostrów, site 21 as the Exemple of multidirectional Contacts of the Przeworsk Culture – People living in the Central Part of the San River Basin in the Early and Younger Roman Periode*, AAC LIV, 77–90.
- LAUX F. 1993: *Überlegungen zu den germanischen Fürstengräbern bei Marwedel, Gde. Hitzacker, Kr. Lüchow-Danenberg*, BerRGK 73 (1992), 315–376.
- LEUBE A. 1975: *Die römische Kaiserzeit im Oder-Spree-Gebiet*, Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam 9, Berlin [Deutscher Verlag der Wissenschaften].
- MADYDA-LEGUTKO R. 1987: *Die Gürtelschnallen der Römischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*, B.A.R. Int. Series 360, Oxford (1986) [BAR Publishing].
- MADYDA-LEGUTKO R. 2011: *Studia nad zróżnicowaniem metalowych części pasów w kulturze przeworskiej. Okucia końca pasa*, Kraków [Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”].
- MADYDA-LEGUTKO R., RODZIŃSKA-NOWAK J., ZAGÓRSKA-TELEGA J. 2011a: *Opatów Fpl. 1. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur im nordwestlichen Klempolen. Katalog*, Monumenta Archaeologica Barbarica XV/1, Warszawa-Kraków [FMAB / IA UJ / PMA].
- MADYDA-LEGUTKO R., RODZIŃSKA-NOWAK J., ZAGÓRSKA-TELEGA J. 2011b: *Opatów Fpl. 1. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur im nordwestlichen Klempolen. Tafeln*, Monumenta Archaeologica Barbarica XV/2, Warszawa-Kraków [FMAB / IA UJ / PMA].
- NIEZABITOWSKA-WIŚNIEWSKA B. 2018: *Cmentarzysko kultury przeworskiej*, [w:] B. Niezabitowska-Wiśniewska (red.), *Puławy-Włostowice. Wielokulturowe stanowisko z zachodniej Lubelszczyzny*, Lublin [IA UMCS], 409–571.
- PEŠKA J. 2002: *Das Grab*, [w:] J. Peška, J. Tejral, *Das germanische Königsgrab von Mušov in Mähren. Teil 1*, RGZM Monographien 55/1, Mainz [RGZM / Dr. Rudolf Habelt], 3–71.
- PEŠKA J., TEJRAL J. 2002: *Gesamtinterpretation des Königsgrabes von Mušov*, [w:] J. Peška, J. Tejral, *Das germanische Königsgrab von Mušov in Mähren. Teil 2*, RGZM Monographien 55/2, Mainz [RGZM / Dr. Rudolf Habelt], 501–513.
- RADDATZ K. 1957: *Der Thorsberger Moorfund. Gürtelteile und Körperschmuck*, Offa-Bücher 13, Neumünster [Karl Wachholtz].
- SCHULTZE E. 1991: *Waffenteile als Grabbeigaben in der römischen Kaiserzeit*, [w:] F. Horst, H. Keiling (red.), *Bestattungswesen und Totenkult in ur- und frühgeschichtlicher Zeit. Beiträge zu Grabbrauch, Bestattungssitten, Beigabenausstattung und Totenkult*, Berlin [Akademie-Verlag], 177–186.
- SCHULTZE E. 1992: *Zu den Grab und Bestattungssitten in Mitteleuropa während der ersten Jahrhunderte n.Chr.*, PZ 67, 201–219.
- SICIŃSKI W. 2019: *Kolonia Rychłocice stanowisko 1, województwo łódzkie. Cmentarzysko od epoki brązu po okres wędrówek ludów*, Wydawnictwo Fundacji Badań Archeologicznych Imienia Profesora Konrada Jażdżewskiego 27, Łódź [FBAPKJ / MAE].
- STAWIARSKA T. 1999: *Naczynia szklane okresu rzymskiego z terenu Polski*, Warszawa [IAiE PAN].
- TEJRAL J. 2002: *Die Sporen (B 1 – B 17)*, [w:] J. Peška, J. Tejral, *Das germanische Königsgrab von Mušov in Mähren. Teil 1*, RGZM Monographien 55/1, Mainz [RGZM / Dr. Rudolf Habelt], 141–188.
- TYSZLER L. 2016: *Pies pogrzebany, czyli w sprawie pochówków kurhanowych z zespołu osadniczego kultury przeworskiej z okresu rzymskiego w Przywozie*, [w:] A. Michałowski, M. Teska, M. Żółkiewski (red.), *Viator per devia scientiae itinera. Studia nad problematyką okresów przedrzymskiego, rzymskiego, wędrówek ludów i wczesnego średniowiecza*, Seria Archeologiczna 53, Poznań [WN UAM], 183–198.
- VAKULENKO L.V., SMIŠKO M.Ū. 1986: Л.В. Вакуленко, М.Ю. Смишко, *Культура карпатских курганов*, [w:] В.Д. Баран (red.), *Археология Украинской ССР 3: Раннеславянский и древнерусский период*, Киев [Наукова думка], 113–127.
- WIELOWIEJSKI J. 1960: *Przemiany gospodarczo-społeczne u ludności południowej Polski w okresie późnolateńskim i rzymskim*, MS VI, 5–426.
- WILKOŃSKI L. 1938: *Grób ciałopalny z okresu wczesnorzymskiego z Krakówki pod Sandomierzem*, WA XV, 106–125.
- WOŹNIAK M. 2023: *Kleszewo. Cmentarzysko kultury przeworskiej i wielbarskiej na północnym Mazowszu. Część 2: Analiza*, Monumenta Archaeologica Barbarica. Series Gemina X/2, Pruszków-Warszawa [MSHM / FMAB / WA UW].
- ZIELING N. 1989: *Studien zu germanischen Schilden der Spätlatène- und der römischen Kaiserzeit im freien Germanien I–III*, B.A.R. Int. Series 505, Oxford [BAR Publishing].
- ZIELONKA B. 1953: *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Lachmirowicach w pow. inowrocławskim*, PArch. IX/2–3 (1951–1952), 353–386.
- ZIEMIŃSKA-ODOJOWA W. 1999: *Niedanowo. Ein Gräberfeld der Przeworsk- und Wielbark-Kultur in Nordmasowien*, Monumenta Archaeologica Barbarica VII, Kraków [Secesja].

GRAVE OF A WARRIOR OF THE PRZEWORSK CULTURE FROM RZESZÓW-ZALESIE (CONTRIBUTION TO THE RESEARCH OF THE PRZEWORSK CULTURE IN EASTERN LESSER POLAND)

SUMMARY

In 1955, a burial of a warrior of the Przeworsk Culture was discovered in Rzeszów-Zalesie, which was hypothesised to have been covered by a barrow. It has been determined that in the collection of the Regional Museum in Rzeszów houses a greater number of objects related to this

burial than were previously documented in published sources. The artefacts (Figs. 1 & 2) include four or five spurs of type Ginalski G1 and one of type F.1a or F.3b, a shield boss type Jahn 7a / Zieling C2, a shield handle of type Jahn 9 (the third variety according to Godłowski), a belt buckle of type Madyda-Legutko D.17, a damaged belt end fitting of type Raddatz J.II (type Madyda-Legutko III.5 or III.6), melted piece of a glass vessel, a combat knife, fragment of wire which may be a pin of a buckle and metal fitting of the belt edge. Furthermore, the presence of imprints from two objects was observed on the spike of one spur and on the rivet plate of the shield handle. The dating of the assemblage was determined to be phase C1b of the Roman Iron Age.

The unusual inventory of the grave has given rise to doubt as to whether it was excavated in its entirety. The same point is raised by the information about the barrow covering it. The latter, in a similar form in the territory of the Przeworsk Culture, are known as *Siedlemin*-type

barrows (see Table I). However, it is probable that the grave was dug into an older barrow. The resemblance to barrows of the Carpathian Barrow Culture was also given due consideration.

The presence of multiple spurs in a single grave was analysed in the context of known cases from across *Barbaricum*. A total of twenty-three cases were documented in twenty cemeteries (see Fig. 3 & Table II; cf. List of Finds). It is hypothesised that the graves most likely to contain a pair of parade spurs, permanently attached to the footwear, and a pair of bow spurs, which could have been attached to any footwear, are of particular significance. Conversely, cases exhibiting two or more sets of universal spurs be indicative of a stratified hierarchy of buried warriors. It has been hypothesised that the warrior from Rzeszów-Zalesie may have been the commander of a lower-ranking alliance, concluded with the leaders of groups of people of the Przeworsk Culture fleeing from the Goths.

WYKAZ SKRÓTÓW TYTUŁÓW CZASOPISM I WYDAWNICTW WIELOTOMOWYCH

ABBREVIATIONS OF PERIODICALS' AND SERIAL PUBLICATIONS' TITLES

AAC	– „Acta Archaeologica Carpathica”, Kraków
AAHung.	– „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae”, Budapest
AFB	– „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege”, Berlin (Stuttgart)
Amtl. Ber.	– „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturgeschichtlichen, vorgeschichtlichen und volkskundlichen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr...”, (później: „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturhistorischen, archaeologischen und ethnologischen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr...” oraz „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturgeschichtlichen, vorgeschichtlichen und volkskundlichen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr...”), Danzig
APolski	– „Archeologia Polski”, Warszawa
APS	– „Archeologia Polski Środkowoschodniej”, Lublin (wcześniej: Lublin-Chełm-Zamość)
AR	– „Archeologické rozhledy”, Praha
B.A.R. Int. Series	– British Archaeological Reports, International Series, Oxford [BAR Publishing]
BerRGK	– „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission”, Frankfurt a.M.-Berlin
BJahr.	– „Bonner Jahrbücher”, Köln/Bonn
BMJ	– „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern”, Lübstorf (wcześniej: „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg. Jahrbuch ...”, Schwerin/Rostock/Berlin)
CRFB	– Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum
FAP	– „Fontes Archaeologici Posnanienses” (wcześniej: „Fontes Praehistorici”), Poznań
Inf.Arch.	– „Informator Archeologiczny. Badania rok ...”, Warszawa
InvArch.	– „Inventaria Archaeologica, Pologne”, Warszawa-Łódź
JmV	– „Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte”, Halle/Saale
JRGZM	– „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz”, Mainz
KHKM	– „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, Warszawa
KSIA	– Краткие сообщения Института археологии Академии наук СССР, Москва
MIA	– Материалы и исследования по археологии СССР, Москва
MatArch.	– „Materiały Archeologiczne”, Kraków
MS	– „Materiały Starożytne”, Warszawa
MSiW	– „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, Warszawa
MSROA	– „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”, Rzeszów-Krosno-Sandomierz-Tarnów (-Przemyśl/Tarnobrzeg)
MZP	– „Materiały Zachodniopomorskie”, Szczecin
PA	– „Památky archeologické” (wcześniej: „Památky archeologické a místopisné”), Praha
PArch.	– „Przegląd Archeologiczny”, Poznań
PMMAE	– „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna”, Łódź
PomAnt	– „Pomorania Antiqua”, Gdańsk
Prahistoria ziem polskich	– <i>Prahistoria ziem polskich</i> , tom I: <i>Paleolit i mezolit</i> (red. W. Chmielewski, W. Hensel), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975; tom II: <i>Neolit</i> (red. W. Hensel, T. Wiślański), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom III: <i>Wczesna epoka brązu</i> (red. A. Gardawski, J. Kowalczyk), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978; tom IV: <i>Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego</i> (red. J. Dąbrowski, Z. Rajewski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom V: <i>Późny okres lateński i okres rzymski</i> (red. J. Wielowiejski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1981 [Ossolineum]
Prussia	– „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia” (później: „Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde”), Königsberg.
PZ	– „Praehistorische Zeitschrift”, Berlin-New York
RArch.	– „Recherches Archéologiques”, Kraków
RB	– „Rocznik Białostocki”, Białystok
RGA	– Reallexikon der Germanischen Altertumskunde: 1. edycja: J. Hoops (wyd.), tomy 1–4 (K.J. Trübner, Straßburg 1911–1919), 2. edycja: H. Jankuhn, H. Beck i in. (wyd.), tomy 1–35 (Walter de Gruyter/De Gruyter, Berlin-New York 1973–2007).
RO	– „Rocznik Olsztyński”, Olsztyn
RosArh.	– „Российская археология”, Москва
SJahr.	– „Saalburg Jahrbuch”, Berlin-New York
SLA	– „Slovenská archeológia”, Bratislava
SovArh.	– „Советская археология”, Москва
SprArch.	– „Sprawozdania Archeologiczne”, Kraków

- SprPMA – „Sprawozdania P.M.A.”, Warszawa
- WA – „Wiadomości Archeologiczne”, „Wiadomości Archeologiczne. Spostrzeżenia lat ostatnich w dziedzinie starożytności krajowych. Czasy przedhistoryczne” (I–IV – 1873–1882); „Wiadomości Archeologiczne. Organ Państwowego Grona Konserwatorów Zabytków Przedhistorycznych” (V–IX – 1920–1925); „Wiadomości Archeologiczne. Organ Państwowego Muzeum Archeologicznego” (X–XXII – 1929–1955); „Wiadomości Archeologiczne” (XXIII–XXXI – 1956–1966), „Wiadomości Archeologiczne. Organ Muzealnictwa i Konserwatorstwa Archeologicznego” (XXXII–LV – 1966–2001); „Wiadomości Archeologiczne” (od LVI – 2002), Warszawa
- ZfE – „Zeitschrift für Ethnologie”, Berlin
- ZNUJ – „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, Kraków
- ZOW – „Z otchłani wieków”, Warszawa

WYKAZ SKRÓTÓW NAZW WYDAWNICTW

ABBREVIATIONS OF PUBLISHING HOUSES NAMES

Zobacz / See:

<http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/Wykaz-skrotow-nazw-wydawnictw,5442.html>

<http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/Abbreviations-of-publishing-houses-names,5443.html>

Sprzedaż / Retail:
Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa

Sprzedaż wysyłkowa / Mail order:
tel./phone: +48 22 5044 899
e-mail: wydawnictwapma@pma.pl

Państwowe Muzeum Archeologiczne. Warszawa 2025. Wydanie I. Nakład 350 egz.
Druk i oprawa: DRUKARNIA BIAŁY KRUK, ul. Tygrysia 50, 15-509 Białystok Sobolewo

ISSN 0043-5082